

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ*

Ayşe ŞALLI**

Özet:

Modernleşme Kuramı, Aydınlanma Döneminin ortaya çıkardığı yeni şartları tespit ederek, ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla kendine özgü bir bakış açısı geliştirmiştir. Buna göre, Aydınlanma ile birlikte Batı Avrupa ve dünya için yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürecin öncesi 'geleneksel'e ilişkindir, geride kalmıştır ve kalmalıdır. Sürecin devamı ise 'Modern' olandır ve yeni olanı, geleceğe egemen olanı ifade etmektedir. Bu anlamda 'din' de 'geleneksel' olanın bir parçasıdır ve onunla aynı kaderi paylaşacaktır. Ancak yaşanan tarihi ve sosyal süreçler ve bunlar üzerine yapılan bilimsel çalışmalar Modernleşme Kuramı'nın 'gelenek-modernlik' şeklindeki zıt kutuplu yaklaşımının yanlışlığını gözler önüne sermiştir. Bu çalışma da Modernleşme Kuramı'nın bu zıt kutuplu yaklaşımına bir eleştiri mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme Kuramı, Gelenek, Modernlik, Din.

Relation Between Modernity, Tradition and Religion: A Critic of Theory of Modernization

Abstract

Theory of Modernization has identified the new conditions and developed a specific perspective to solve problems that emerged in the Age of Enlightenment. According to this theory, with the Enlightenment, a new course has begun for the West and the world. Previous era had been related with 'traditional'; it has been behind and it will be behind. The sequel of the process is 'modern' and this newness will dominate the future. In this regard 'religion' is a part of the 'traditional' and it will share the same destiny with it. But the experienced historical and social processes and scientific researches on this issues has indicated that the opposite pole approach of the modernization theory has been false. This study is also a critic of this dichotomy.

Keywords: Theory of Modernization, Tradition, Modernity, Religion.

* Bu makale, "Geleneğin Yeniden Üretiminde Dinin Rolü" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr, Çankaya Müftülüğü, Eğitim Uzmanı. e-mail, aysesalli@gmail.com

Giriş

Modernlik söylemi, sosyoloji literatüründe geniş bir yere sahip olmuştur. Modernleşme Kuramı, bu noktada sosyoloji biliminin temel yaklaşımını doğrudan etkilemiştir. Bu etkinin bir sonucu olarak modern teori tarafından yapılan 'gelenek-modernlik' şeklindeki çift kutuplu değişim modeli, bilim çevrelerince yaygın bir şekilde benimsenmiştir. Bu değişim modeline göre; 19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen köklü değişimler ve bunların meydana getirdiği yeni durum 'modern' olarak nitelendirilirken, hem bu yeni durumun öncesi hem de bu önceye ilişkin unsurlar 'gelenek' olarak nitelendirilmiştir. Böylece meydana gelen söz konusu değişim süreci, bir tür tarihsel kırılma yaklaşımı ile ele alınmaya, anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak 'din' olgusu da 'gelenek' kapsamına dahil edilmiştir. Modernlik, gelenek ve din arasında kurulan bu ilişki, sosyoloji biliminde 'sekülerleşme' tartışmalarına kapı aralamıştır. Aynı yaklaşım doğrultusunda gerçekleştirilen bu tartışmalar, dinin modernleşme ile beraber hem kurumsal hem de bireysel boyutta etkinliğini kaybettiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Fakat 1980'li yılların ortalarından itibaren, beklentilerin aksine dinin hâlâ dimdik ayakta durduğu, içerisinde bulunan sosyal, siyasal, ekonomik vs. süreçlerle sürekli etkileşim halinde olduğu şeklindeki yaklaşım dillendirilmeye başlamıştır.

Bağımsız bir bilim olarak sosyolojinin doğuşunda o dönemde Avrupa'nın karşılaştığı sorunların, ortaya çıkan yeni durumların anlaşılma çabalarının ve yeni sorunlara çözüm arayışlarının önemli bir payı olmuştur. Bu nedenle Sosyoloji biliminde "yenilik", "değişim", "modernleşme" ve "gelişme" söylemleri temel konular arasında yer almıştır. Sosyoloji bilimi, yaşanan bu süreçte ortaya çıkan yeni toplumsal formları, yeni durumları açıklama girişimiyle kimlik kazanmıştır. Bu dönemde söz sahibi olan 'pozitivist' ve 'evrimci' paradigma çerçevesinde Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber gibi öncü isimler ve bunların belirli oranda takipçileri olan kimseler tarafından yapısalılık, fonksiyonalizm, modernleşme kuramı gibi bir takım yaklaşımlar geliştirilmiştir. Avrupa şartlarında ortaya çıkan yeni durum 'modern' olarak nitelendirilirken, 'modern olmayan' bir öteki yaratılarak buna 'gelenek' adı verilmiştir.

1.1. Modernlik

Batı Avrupa'da "Rönesans ve Reform Hareketleri"yle ortaya çıkan ve "Aydınlanma" ve Fransız İhtilaliyle devam eden sürecin temelini bakıldığı zaman, "eski rejime" (Ancien Régime), düşünce yapısına, inanç sistemine karşı geliştirilmiş bir reaksiyon olduğu görülmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan düşünce yapısı, fikir akımları ve yönetim biçimi gibi unsurlar eski düzenin değiştirilmek istendiği istikamete işaret etmektedir. Belirlenen bu yeni istikamet, eskiyi de tanımlama ihtiyacını gündeme getirmiştir. Kendisinden uzaklaşmaya çalışılan her şey bu eski olan kategorisinde değerlendirilmiş ve 'geleneksellik' olarak nitelendirilmiştir. Buna göre, bilgisizlikten kilise egemenliğine, dini toleranssızlıktan mevcut sosyal hiyerarşiye, servet dağılımındaki eşitsizlikten eskiye ait olan kurumlara kadar her şey 'geleneksel' olanın kapsamına dahil edilmiştir.¹ Meydana getirilen bu iki kutupluluğun temelinde artık rasyonalite ve empirik gözleme dayanan bilimsel bilgiye olan sarsılmaz inanç bulunmakta idi. Bu inanç, bütün baskıcı otoriteleri reddederek özgürleşmeyi ve insani faaliyetlerin, aydınlanmanın getirdiği düşünce ile üretilen bilimsel bilgi tarafından yönlendirilmesinin gerekliliğini dayatmaktadır. Kilisenin dogmaları da aynı reaksiyona maruz kalarak bunlar da gelenekle özdeşleştirilmiştir.²

1.1.1. Modern Olan Nedir?

'Modern' olarak nitelenen olgunun ne zaman başladığı, hangi özelliklere sahip olduğu noktasındaki tartışmalar hâlâ gündemdeki yerini korumaktadır. Modernliğin başlangıcı için belirlenen tarih, Avrupa'da akıl merkezli yaklaşım süreci için milat kabul edilen dini içerikli karmaşaların başladığı XV. yy.³ gibi erken bir döneme kadar uzanabilmektedir. Diğer farklı yaklaşımlarda ise bu tarih için XVI. yy. ile XX. yy. arasındaki zaman aralığında farklı tarihler üzerinde durulmaktadır.⁴ "Modern"ın başlangıç tarihi noktasındaki belirsizlik 'modern' olgusunun kendi içindeki belirsizliğe işaret etmektedir.⁵ Başka bir ifade ile 'Modern' olgusu için başlangıç tarihi netleştirme noktasındaki belirsizlik durumu, bu olgunun özelliklerinin neler olduğu, nasıl

¹ Edward Shils, "Gelenek", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.) Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul-2002, s. 150.

² Shils, "Gelenek", s. 149.

³ Ahmet Cevizci, 'modernlik' maddesi, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul-1999.

⁴ *The Social Science Encyclopedia*, "modernity" ed. Adam Kuper and Jessica Kuper, Second ed. Routledge-2003; Roos Poole, *Ahlâk ve Modernlik*, (çev.) Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul-1993, s. 10; Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul-2003, s. 12-13; Cevizci, 'modernlik' maddesi, *Felsefe Sözlüğü*; Marshall Berman, *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor*, İletişim Yay., İstanbul-1994, s. 13.

⁵ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, (çev.) Arzu Eker, Ayrıntı Yay., İstanbul- 2004, s. 54-55.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

tanımlanması gerektiği noktasında da kendisini göstermektedir. Batı Avrupa toplumunun içerisinde bulunduğu durum ve 'modern' olarak nitelendirilen bazı unsurlar birtakım krizleri de beraberinde getirmiştir. Bu durumu analiz etme çabasının bir sonucu olarak 'sosyoloji' bilimi ortaya çıkmıştır.⁶ Giddens'in da ifade ettiği gibi sosyolojinin konusu temelde modern toplum olmuştur.⁷ Gerek Batı Avrupa'da yaşanan 'aydınlanma' ve beraberinde gerçekleşen sanayileşme, kentleşme gibi olgular gerekse bu durumların ortaya çıkardığı yeni sosyal dokuyu açıklama girişimleri "değişim"e yapılan vurguyu beraberinde getirmiştir. Çünkü 'modern' nitelendirmesi değişen bir şeyleri, ortaya çıkan yeni olguları işaret etmekte idi. Bu durum, hem değişimin esas alındığı bir toplumsal yapıyı hem de 'değişim'in idealleştirilmesine kadar varacak olan bir benimsemeyi beraberinde getirmiştir. Modern olanı özgün kılan şey, doğasında barındırdığı değişim idi.⁸ Değişime, farklılaşmaya yapılan bu aşırı vurgu tarihi bir kopma yaklaşımının üretilmesine kapı aralamıştır. Buna göre; Batı'da Rönesans, Reform ve Aydınlanma ile devam ederek Fransız İhtilali'ne kadar yaşanan bu süreç tarihi kırılmalar şeklinde gerçekleşmiştir. Asırların yerleştirdiği taşlar dönüşü olmaksızın yerinden çıkmış, yeni bir dünya görüşü, yeni bir yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum "modern" veya "modernlik" olarak nitelendirilerek özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda pek çok tanımlama yapılmıştır.

"Modern" olan tanımlanmaya çalışılırken üzerinde durulan noktalara bakıldığında zaman, özgürlük, otoritelerin kontrolünden kurtulma, yeni olma, Skolastik'in ve Ortaçağ'ın zıddı olma, aklın ürünü olan bilimin ve rasyonel örgütlenmenin egemen kılınmaya çalışıldığı bir toplum ve katılımcı siyasetin geliştirildiği bir yönetim tarzı⁹ gibi söylemlerle karşılaşmaktadır

"Modernlik" kavramında ise; bir durumdan başka bir duruma geçiş, yeni bir durumun meydana gelmesi, insan merkezilik, sekülerizm, demokrasi, dinin yerine akıl ve bilimin geçmesi, eski ve geçmişte kalandan üstün olduğuna inanılan yaşam ve bilinç tarzı, mevcut yaşamın insanlığın en yüksek standarda ulaşmış yaşam tarzı olduğu düşüncesi¹⁰ gibi noktaların vurgulandığı görülmektedir. Bunların yanı sıra farklı

⁶ Peter Berger and Brigitte Berger, *Sociology: A Biographical Approach*, Penguin Books, 1981, s. 27.

⁷ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (çev.) Ersin Kuşdil, 2. bs, Ayrıntı Yay. İstanbul-1998, s. 21.

⁸ S.N.Eisenstadt, *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, (çev. Ufuk Coşkun), Doğu Batı Yay. Ankara, 2007, s. 72.

⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul-1999.

¹⁰ Ali Seyyar, *Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 'modernlik' mad., Değişim Yay., 2007.

"modernlik" tanımlarına göz atmak, karmaşanın ne kadar fazla olduğunun ve ortaya konulan yaklaşımlar arasındaki temel vurgu farklarının görülmesi bakımından dikkate değerdir:

"Modernlik", Batı Avrupa'da XVII. yy.'daki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve aydınlanmanın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; Kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir."¹¹ Bu tanımlamada Batı Avrupa'nın içinden geçtiği süreç vurgulanarak bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yaşam biçiminin kimlik kazandığı dönemi nitelendirmek amacıyla 'modernlik' kavramı kullanılmaktadır.

Diğer bir tanım da ise, Batı Avrupa'nın içinden geçtiği sürecin ortaya çıkardığı şartların diğer toplumları da etkilemesi veya etkileyeceğinin varsayılması temel alınmaktadır: 'Modernlik' terimi (...), Batı Avrupa'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başlayan, örnek tezahürünü Kuzey Amerika'da bulan ve o zamandan bu yana dünyanın geri kalanına yayılan veya dayatılan toplum biçimini¹² kapsamaktadır. Bu tanım, aynı zamanda 'modernlik'in küreselleştirici etkisinin olduğuna ilişkin bir vurguyu da içermektedir

Ele alınan "modernleşme" kavramı ise, sosyal değişme sürecinin doğrusal olarak ilerlediği sosyo-kültürel denge durumunu ve bu denge durumuna doğru devam eden süreci ifade etmek üzere kullanılmaktadır: "Modernleşme, değişen toplum fertleri tarafından faydalı, kaçınılmaz veya arzu edilen denge durumu olarak kabul edilen uzun-vadeli bir kültürel ve sosyal değişme süreci"¹³dir.

Başka bir tanım da "modernleşme", söz konusu sosyal değişim sürecinde ortaya çıkan unsurlara vurgu yapmaktadır: "Tarihi bir kavram olarak modernleşme, ekonominin endüstrileşmesi veya fikirlerin sekülerleşmesi gibi değişimin belirli boyutlarını içermektedir, ancak bunlarla sınırlı değildir. Coğrafi ve sosyal hareketliliğin dikkate değer bir artış göstermesi, seküler, bilimsel ve teknik bilginin yaygınlaşması, atfedilmiş statünün yerini kazanılmış statünün alması, yaşam standartlarındaki malzemelerin artışı ve pek çok ilişkili olan ve ikinci derecede bağımlı olanlar"¹⁴ın

¹¹ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 12-13.

¹² Poole, *Ahlâk ve Modernlik*, s. 10.

¹³ Robert E. Ward / Dankwart A. Rustow, "Introduction", *Political Modernization in Japan and Turkey*, (ed.) Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1968, s. 3.

¹⁴ Robert E. Ward / Dankwart A. Rustow, "Introduction", s. 3-4.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

durumu gibi gelişmeleri ihtiva eder. Diğer bir tanımda da aynı noktanın vurgulandığı görülmektedir: Modernleşme, sınırları genişleyen kapitalist dünya pazarının hızlandırdığı bilimsel ve teknolojik keşiflerle yeniliklerin, sanayideki ilerlemelerin, nüfus hareketlerinin, ulus devletlerin ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimler bütünüdür.¹⁵

Diğer tanımlara bakıldığı zaman ise, 'gelişme' ve 'ilerleme' fikrinin ön planda tutulduğu, geçmişte olandan bir tür kaçışın, ulaşılmaya çalışılan ideal bir noktanın temel alındığı tanımlama biçimleriyle karşılaşılmaktadır: "Modernleşme, çağın gereklerini benimseme, uyma ve kullanma biçimleridir. Zamana ve bugün geçerli olan değerlere uymak; geri kalmış toplumların iktisat, bilim, teknoloji, kültür, sosyal sistem vb. alanlarda gelişmiş seviyeye ulaşma çabalarıdır."¹⁶ Şu tanımda ise ilerlemeci ve evrimci bakış açısı tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmektedir: "Sosyal modernleşme; genellikle geleneksel veya az gelişmiş kurumlardan gelişmiş toplumların özelliklerine doğru gerçekleşen bir hareket olarak gözlemlenen bir toplumdaki veya sosyal kurumdaki değişim sürecidir. Modern toplumlar, kent, okur-yazarlık ve sanayi ile anılırlar. Modern toplumlar, geniş aile sisteminden çok çekirdek aile, yoğun ekonomik katılım, yoğun ticaret, gelişmiş taşıma sistemleri, yaygın medya sistemleri, nüfus içinde yeterli beslenme, düşük doğum ve ölüm oranları, buna bağlı olarak uzun yaşam beklentisi gibi özelliklerle karakterize edilmektedir."¹⁷

Yapılan 'Modern', 'modernlik', 'modernleşme' tanımları, 'modernlik' olgusunun Rönesans ve Reform hareketlerinin başlangıcından itibaren devam eden sürecin ve bu süreci analiz etme çabalarının içinde bulunduğu eklektik yapıyı gözler önüne sermektedir. Yapılan tanımları karşılaştırmalı olarak gözden geçirmeye kalkıştığımızda, 'Aydınlanma' öncesi ve sonrasındaki gelişmelere özgü nitelikler tek tek görülmektedir. Bir taraftan "modernlik" in, paket halinde, bir bütün olarak geleneğin zıddı formunda ortaya çıkan bir olgu olmadığı görülürken, diğer taraftan tarihi ve sosyal süreçlerin kendi bütünlüğü ve devamlılığı içerisinde ortaya çıkarak yeni formlara ortam hazırlayan, geçmişle gelecek arasında köprü görevi görmeye devam eden bir olgu olduğu görülmektedir. Bauman'ın dile getirdiği gibi, üzerinde

¹⁵ Ahmet Cevizci, 'modernleşme' maddesi, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul-1999.

¹⁶ Ali Seyyar, 'modernleşme' maddesi, *Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Değişim Yay., 2007.

¹⁷ *Encyclopedia of Sociology*, "social modernization", The Dushing Publishing Group, Second Edition, 1974.

duruldukça muğlaklaşan, ikircikli bir yapı kazanan 'modernlik'e¹⁸ bu perspektifle bakılması halinde durumun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Belki de 'modernlik'i böylesine muğlak hale getiren de geçmişle gelecek arasında bir 'köprü' niteliği taşıması, ayrıca bir bütün halinde değerlendirilmesi gereken 'geçmiş-şimdi-gelecek' formunun birbirlerinden soyutlanarak ele alınmasıdır.

1.1.2. Modernleşme Kuramı ve Modernlik

1950'li yıllardan itibaren bilimsel bir kimlikle Amerikan Sosyolojisi'nde egemen bir paradigma olarak ortaya çıkan 'Modernleşme Kuramı', modernleşmeyi, geleneksel toplumları modernliğe ulaştıran küresel bir süreç olarak açıklamayı esas almaktadır.¹⁹ Kuramın geliştirilmeye başladığı 1940'lı yıllara kadar, ekonomik gelişmişlik toplumsal gelişmişliğin ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Bu yıllardan sonra ise, 'gelişmişlik' kapsamında sosyal ve kültürel boyutlara da yer verilmiştir. Bu dönemden itibaren Amerika'nın etkinleşen konumuyla birlikte 'modern prototipi' olarak Amerika üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu tarihlere kadar 'barbar' olarak nitelendirilen toplumlar için "geleneksel", "az gelişmiş", "gelişmekte olan" gibi nitelendirmeler kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bu durum, artık bu toplumların da gelişebilme potansiyeline sahip olduklarının kabul edilmesi anlamına geliyordu.²⁰ Kuram, modernlik olgusu üzerinde dururken 'modern-geleneksel' kutuplaşması temeline dayanan, geçmişi bütün unsurlarıyla reddetme, âni da bütün unsurlarıyla yüceltme eksenli bir yaklaşım geliştirmiştir. Dolayısıyla Modernlik, tarihi ve sosyal süreçler bağlamında ele alınmamış, bir öteki tanımlanarak kavramsal bir temele oturtulmak istenmiştir. Ancak gelinen bu nokta, çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Modernleşme Kuramı'na yapılan eleştirilere geçmeden önce değinilmesi gereken bir nokta da, 19. yy.'da sömürgeleştirme siyaseti çerçevesinde bir tutumla yaklaşılan toplumlara, 20. yy.'dan itibaren Modernleşme Kuramı çerçevesinde bir perspektifle yaklaşılmaya başlanmış olması, ancak geliştirilen bu yeni yaklaşımın, mutlak anlamda bir yenilik olmadığıdır. Kuram, 'Aydınlanma' ve 'Klasik Sosyolojik Kuram'ın öncüleri olan Marx, Weber, Durkheim, Tönnies ve özellikle Parsons'un ortaya koyduğu, bir takım yaklaşımların da temsilcisi olmuştur. Örneğin 'Aydınlanma' düşüncesinin ön planda tuttuğu akla olan sarsılmaz güven, ilerlemeci tarih yaklaşımı, dinin merkezi

¹⁸ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (çev.) İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul-2003, s. 12-13.

¹⁹ Nicholas Abercrombie, Hill ve Turner, , "Modernization" maddesi, *Dictionary of Sociology*, Penguin Books, 1988.

²⁰ Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi*, (çev.) Mehmet Küçük, Doruk Yayıncılık, İstanbul-2003, s. 88.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

konumunun sarsılması, özgürlük gibi unsurlar da Modernleşme Kuramınca ön planda tutulmuştur.

Ayrıca Modernleşme Kuramı, klasik sosyolojinin vurguladığı 'gelişme' -'Batı ile sınırlı' bile olsa-, bireyler arası ilişkilerin samimiliği, işbölümünün gelişmişliği, toplumun homojenliği, sosyal sınıflar arası ilişkilerin niteliği gibi unsurlara dayalı olarak yapılan modern toplum analizi ve 'modern-geleneksel' şeklindeki iki kutuplu yaklaşıma merkezi bir konum atfetmiştir. Örneğin Tönnies'in 'cemaat-cemiyet', Durkheim'in 'Mekanik ve Organik Toplum' sınıflamaları bunun en çarpıcı örneklerindedir. Bu yaklaşım doğrultusunda Modernleşme Kuramı, Klasik Sosyolojik Kuram gibi, Batı toplumlarının içerisinde bulunduğu 'modernlik' durumunu bütün toplumların zorunlu olarak yaşayacakları süreç sonunda ulaşacakları yegâne durum olarak nitelendirmektedir. Ancak bu noktada onları farklı kılan temel noktalardan bazıları şunlardır: Modern Batı profilinin tam karşılığı olarak Amerika'nın ele alınması ve örneklik vasfının Amerika'ya verilmesi; Batı dışındaki diğer toplumların da 'modernleşme' sürecinden geçebilecekleri öne sürülerek bunun Amerika öncülüğünde gerçekleştirilebileceğinin kabul edilmesidir. Modernleşme Kuramı temsilcileri arasında bulunan Daniel Lerner'in 'Geleneksel Toplum, Geçiş Toplumu ve Modern Toplum' şeklinde yapmış olduğu kategorizasyon, Aleks Inkeles'in 'modern insan'ı tanımlama girişimleri, Eisenstadt'ın modernleşmekte olan toplumlar üzerinde durarak modernleşmeye karşı direnen veya modernleşmeyi kolaylaştırarak sürecin daha hızlı ilerlemesini sağlayan unsurları belirlemeye çalışması; 'geleneksel-modern' kutuplaşmasının temsil edilmesi ve Batı modernlik deneyimi sürecinin diğer toplumlar tarafından da yaşanacağı iddiasının pekiştirilme gayretlerinden ibarettir.

1.1.3. Modernleşme Kuramının Eleştirisi ve Süreklilik Ekseninde Gelenek-Modernlik

Modernleşme Kuramı'nı daha tutarlı hale getirmek amacıyla yapılan eleştirilerde, 'modernlik'in ulaşılması gereken bir ideal olarak kabul edilmesi, Batı dışındaki toplumların bu ideale ulaşma hedefini takip ettikleri gibi noktalar göz önünde tutulduğunda, kuramdan ciddi anlamda bir uzaklaşmanın söz konusu olmadığı görülmektedir. Reinhard Bendix ve J. R. Gusfield tarafından Modernleşme Kuramı'nın 'gelenek-modernlik' şeklindeki kutuplaşma temelli yaklaşımına eleştiriler yapılmıştır.

Modernleşme Kuramı'nın, 'modernlik-gelenek' eksenli iddialarına ve bunlara yapılan eleştirilere dönecek olursak; Gusfield tarafından yapılan eleştiriler ve ortaya konulan yeni yaklaşım formu, 'gelenek-modernlik' zıt kutuplu yaklaşımını reddeden, 'süreklilik/süreç' merkezli yeni bir yaklaşıma kapı aralamaktadır. Özellikle Gusfield'in "Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite"²¹ adlı makalesi çalışmanın temel noktalarından biri olan 'gelenek-modernlik' zıt kutuplu yaklaşımının reddi konusunda dikkate değerdir. Gusfield bu çalışmasında gelenek-modernlik zıt kutuplu yaklaşımının temellendirildiği noktalar üzerinde tek tek durmakta, farklı toplumlardan yola çıkarak yaptığı örneklendirmelerle kendi yaklaşımını temellendirmektedir. O, karşı karşıya kaldığı işgallerle sürekli değişen bir yapı içerisinde varlığını sürdüren Hindistan toplumunu örnek vererek geleneksel/gelişmekte olan toplumların durağan, değişmeden kalan toplumlar oldukları yönündeki yaklaşımı reddetmektedir. Bir toplumda, farklı sosyo-kültürel ortamlarla farklı inanç ve uygulamaların, farklı kültürel unsurların varlığında şüphe olmadığını, 'halk' ile 'entelektüel' kesim arasında dini farklılıklar olduğunu, yazılı kaynaklardaki verilerin bütün toplumda müşterekmiş gibi algılanmasının doğru olmadığını dile getirerek geleneksel kültürün tek düze normlar ve değerler bütünü olmadığını ileri sürmektedir. Yine Hint toplumundan ve Weber'in 'Protestan etik' söyleminden örnek veren Gusfield, bunların hiçbirinin homojen olmadıklarını, farklı grupları ihtiva ettiklerini, bu farklı grupların kendilerine özgü gelenekleri devam ettirme imkanı elde edebildiklerini dile getirerek, geleneksel toplumların homojen oldukları varsayımını reddetmektedir. 'Eski' ile 'Yeni' kültürlerin yer değiştirdikleri, 'yeni'nin 'eski'nin yerini aldığı şeklinde yaklaşımı da eleştiren Gusfield, bunlar arasında bir çatışma olması gerekmediğini, aynı anda bir arada bulunabileceklerini, yeninin alternatif olarak değerlendirilebileceğini, modernleşme ile geleneksel unsurlar arasındaki ilişkinin birbirini destekleme formunda olabileceğini dile getirmektedir. O, geleneksel ile modernin her zaman çatışma ilişkisi içinde oldukları iddiasını reddederek, söz konusu değişmeye direnen geleneksel formlar bulunabildiği gibi değişimi kolaylaştıran geleneksel formların da bulunabileceğini çeşitli örneklerle ortaya koymaktadır. Yine Hint toplumundan yola çıkan Gusfield, geniş aile yapısının

²¹ Joseph R. Gusfield, "Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite", (çev.) Bilal Canatan, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu Gelenek, yıl 1, sayı 3, kış 2005, s. 58-66.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

çeşitli sınıai kuruluşlarının canlanması ve gelişmesi üzerindeki olumlu etkisi ile kast sisteminin katı yapısının, eşitlikçi eğitim anlayışının desteklenmesi ve statü yükseltebilmenin bir aracı olarak kabul edilmesi nedeniyle beşeri bilimlere artan talebin temel nedenleri arasında bulunduğuna değinerek, modernlik ve geleneğin birbirini dışladığı şeklindeki yaklaşımı eleştirmektedir. Son olarak Gusfield, modernleşmenin, kuşaktan kuşağa aktarılan değerleri ve uygulamaları zayıflattığı, bunların yerini yeni değerlerin, kültürel pratiklerin aldığı şeklindeki yaklaşımı²² eleştirerek, modernleşmenin geleneği zayıflatmadığını, kitle iletişim araçlarının ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle birlikte çeşitli kast gruplarının daha geniş organizasyonlar oluşturabildiklerini dile getirmektedir.²³ Ayrıca Gusfield, geliştirilen zıt kutuplu yaklaşımın gelenek karşıtlığı haline getirildiğini, sosyal hayatta yaşanan uzlaş ve karışımları, geleneğin gelecek için gerekli olan dayanak olma potansiyelini göz ardı ettiğini dile getirmektedir. Gusfield'in ifadesiyle "İnsanlar ve uluslar sınırsız varyasyonlar üretme ve zıtlıkları buluşturma kapasitesine sahiptir. "²⁴

Bendix ise "Tradition and Modernity Reconsidered" başlıklı makalesinde, sosyolojik söylemde 'gelenek-modernlik' tartışmalarında konuya iki kutuplu bir bakış açısıyla yaklaşımın bir abartı ve basitleştirme anlamına geldiğini, bu abartı ve basitleştirmenin ortaya konularak birinden diğerine geçişin niteliği noktasındaki genellemelerin temellerinin de büyük oranda sosyal evrim teorilerine dayandığını dile getirmektedir. Ona göre aslında bu, özgünlük-evrensellik tartışması temeline dayanan basit bir soyutlamadan ibarettir. Yapılacak analizler için bu şekilde soyutlamaların kullanılması doğru değildir. Çünkü toplumların çeşitliliği göz ardı edilemeyecek bir şeydir ve toplumlarda bir takım süreklilikler vardır. Bu sürekliliklerin sonuçlarından bir şeyler barındırmayan bir toplumun bulunması mümkün değildir. Bu noktada çözüm üretmek amacıyla, 'önce' ile 'sonra' arasındaki zıtlıktan uzaklaşarak bunların birinden diğerine geçiş sırasındaki değişime yönelmek gerekmektedir. Böylece ideal tipe dayalı bir kutuplaşma yerine, ard arda devam eden güncel sürecin temel alındığı bir yaklaşım benimsenmelidir.²⁵

²² Eisenstadt, *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, s. 41.

²³ Gusfield, "Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite", s. 58-66.

²⁴ Gusfield, "Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite", s. 71-72.

²⁵ Reinhard Bendix, "Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 9, No. 3, (Apr., 1967), Cambridge University Press, pp. 292-346. <http://www.jstor.org/stable/177869> (ulaşım 17/12/2008), s. 313-314.

Çağdaş sosyal bilimcileri egemen bakış açılarının bir sonucu olarak sosyal yapının bir boyutunu ifade eden geleneğin üzerini örtmekle itham eden Edward Shils de, aynı noktaya işaret ederek, geleneğin söz konusu sürekliliğin varlığı için yegâne unsur olduğunu ifade etmektedir. Ona göre; çağdaş sosyal bilimciler, kültür, sosyalizasyon, asimilasyon, akültürasyon gibi fenomenleri incelerken, geleneği göz ardı etmişlerdir. Onlar gelenek stokunu göz ardı ederek, yetişkin deneyimini dikkate almadıkları gibi kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek parçacıklarını ve bu parçacıkların daha geniş parçalardan oluşan ağların parçaları olduğunu da görmezden gelmişlerdir.²⁶

Görüldüğü gibi 'gelenek', kırılma olarak nitelendirilen bir dönemin öncesinde kalanı, sadece geçmişe ait olanı temsil etmemektedir. Tarihi ve sosyal süreçler böyle bir yaklaşımı desteklememektedir. Tarihi ve sosyal gerçeklik, birbirinden yalıtılmışlık, kırılma, zıt kutupluluk gibi söylemlere kapıları sıkıca kapatmaktadır. Sürekli bir değişim halinde olan sosyal gerçeklikler, eklemleme/süreklilik temeli üzerinde yükselmektedir. 'Geçmiş'ten bağımsız bir 'şimdi', 'şimdi'den bağımsız bir 'gelecek' tasarlamak ve inşa etmek mümkün değildir. "Geçmiş, geleneği yaratır; gelenek de geleceği. Gelenek, geçmişin gelecek üzerindeki tahakkümüdür. Gelecek, geçmişin kendiliğinden işleyişidir. Doğal olarak, gelecek de geçmişin bir parçasıdır; onunla iç içedir. Her toplumun, kendini var eden, kendini kutsallıklarla örülü alanlarda yücelten geleneksel kültürleri, tabuları, efsaneleri, bağları ve bağlılıkları vardır. Bu geleneksel olguların gücü; "dün"den yola çıkan, "bugün"e anlam veren, "yarın"ı anlatan mitolojik bir evren kurgulama kapasitesindedir. Bu yüzden gelenek, yaşayanları öldürmeye değil, ölüleri yaşatmaya çalışır. Gelenek, yaşayanları ölülerin ruhunda, ölüleri de yaşayanların bedeninde yeniden var eder. İnsanlara, hiç bilmedikleri, tanımadıkları insanların yaptıklarının doğru olduğuna inandıran güç de budur."²⁷

Batı Avrupa'nın -1950 sonrasında Amerika'nın- modernlik deneyiminin diğer toplumlar için prototip niteliğinde olduğu, diğer (geleneksel) toplumların da aynı süreçten geçmeleri, Batı'yı model almaları halinde modernleşebilecekleri yönündeki yaklaşımlar, Batı'nın modernleşme için öncü konumunda olduğu²⁸ anlamına gelmektedir. Ancak bu yaklaşım, Batı ile özdeşleştirilen bir 'modernlik' yerine 'çoğul

²⁶ Shils, "Gelenek", s. 105, 107.

²⁷ Halis Çetin, "Ezelden Ebede Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu Gelenek, Yıl 1, Sayı 3, Kış 2005, s. 156.

²⁸ Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, s. 94.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

modernlikler(multiple Modernities)²⁹, 'Batı-dışı modernlik'³⁰ gibi söylemler için kapı aralamıştır. Geliştirilen bu kavramlar, diğer toplumlar tarafından özgün modernliklerin deneyimlenmesi olgusunun imkanını vurgulamaktadır.

Modern olanın tanımlanmasına yönelik son tartışmalar, modernliğin müphemlik ve küreselleşme eksenli olarak ele alındığı bir zemin yaratmıştır. Bauman'ın söylemiyle gelinen nokta; "varoluş, düzen ve kaos olarak çatallaştığı ölçüde moderndir; varoluş, düzen ve kaos alternatiflerini içerdiği ölçüde moderndir."³¹ Berman modernlik üzerinde dururken, Batı merkezli bir yaklaşımdan uzaklaşmaktadır. Ona göre modernlik, bütün insanlık tarafından paylaşılan deneyimler bütününe ifade etmektedir. Bu anlamda modernlik coğrafi, dini, milli, etnik sınırları aşan bir tür dönüşme ve dönüştürme sürecine karşılık gelmektedir. Bu sınırlar ötesi birlik, aynı zamanda bölünmüşlüğe tekabül etmektedir. Bu, sürekli parçalanmanın, mücadelenin ve belirsizliğin egemenliğinde ortaya çıkan bölünmüşlüktür ve herkesi elinde olanı kaybetmekle tehdit etmektedir.³² Berman, fizik bilimlerinde büyük keşifleri, sanayileşmeyi, hızlanan demografik hareketleri, hızlı kentleşmeyi, kitle iletişim sistemlerini, ulus-devletleri, kitlesel hareketleri ve dünya çapında etkin olan kapitalist pazarı modernliğin kaynakları olarak ele almaktadır. Berman, modernliği bir tür 'girdap'³³ olarak nitelendirerek, bu girdabın ortaya çıkarak süreklilik kazanmasını sağlayan süreçleri "modernleşme" olarak nitelendirmektedir.³⁴ Modernlik, süreçler bütünü sonucunda ortaya çıkan bir olgu niteliği taşımaktadır. Bu nokta bizi, modernliğin ortaya çıkışının geçmişten bağımsız olamayacağı sonucuna götürmektedir. Berman'ın yaklaşımı, hem modernliğin süreklilik eksenli olarak ele alınması hem de 'küreselleşme' söylemini içermesi bakımından dikkate değerdir. Ayrıca "modernlik, bilimsel sorgulamanın saygınlığı ve yaygınlığı, teknolojik icatlar, siyasi demokrasi modelleri ve ulus-devlet sınırları ve kişisel olarak kendini geliştirme arayışı sayesinde dünyanın dört bir tarafındaki kadın ve erkekler tarafından paylaşılan bireysel ve sosyal bir deneyim modeli olarak kavramsallaştırılabilir.

²⁹ S.N. Eisenstadt, "Multiple Modernities", *Daedalus*, Winter, 2000, 129.

³⁰ Nilüfer Göle, "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul-2002.

³¹ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 16.

³² Marshall Berman, *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 11.

³³ Berman'ın bu nitelendirmesi Weber'in modernliği 'demir bir kafes' olarak nitelendirmesini anımsatmaktadır.

³⁴ Berman, *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor*, s. 12.

Modernlik, küreselleştirici bir doğaya sahiptir.³⁵ şeklinde yapılan tanımlama, 1980'li yıllarda dile getirilmeye başlayan 'küreselleşme' olgusunu, modernlik kapsamında ele almaktadır. Yani modernlik, küreselleşme olgusu için de ortam hazırlamış, kapı aralamıştır.

Görüldüğü gibi 'Aydınlanma' düşüncesinden miras kalan; 'geçmişin reddi-yeni olanın, akıl ve insan ürünü olanın yüceltilmesi', 'insanlığın hep daha iyi olana doğru ilerlediği' şeklindeki evrimci yaklaşım' modern için bir öteki oluşturulmasına ve modern olanın insanlık için en mükemmel olanı ifade ettiği sonucuna varılmasına neden olmuştur. Modernin varoluşu ve meşrulaştırılışı için ötekileştirilen 'gelenek' kavramı ve kavram etrafında oluşturulan kuramsal yapı, "geleneğin modernlik ürünü bir fenomen olduğunu ve ancak modernlik aracılığıyla kavramsallaştırılabileceği"³⁶ni göstermektedir. Kavram üzerinde yapılan tartışmalar ve sosyoloji literatüründe geliştirilen kuramlar da bu durumu destekler mahiyettedir.

1.2. Gelenek

1.2.1. Gelenek Kavramı

Gelenek (tradition) kavramı (Latince 'traditio', 'aktarma eylemi') daha çok; aktarma, nesilden nesile taşıma anlamı ön planda olan bir kavramdır. Kavramın (tradition) İngilizce köküne bakıldığında zaman "tradere" ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Bu ifade 'bir başkasına geçirmek', 'teslim etmek', 'birine vermek' anlamlarına gelmektedir.³⁷ Ayrıca "tradere" kelimesi Roma hukukunda bir çeşit miras aktarımı için kullanılmaktadır.³⁸ Aynı köke atıfta bulunularak "traditum" ifadesi de kullanılmaktadır. Bu ise, geçmişten günümüze intikal eden, miras olarak aktarılan herhangi bir unsuru ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu ifade kapsamında aktarılan unsurun niteliğine ilişkin bir sınırlandırma mümkün değildir. Bariz olan şey, düşünce ve muhayyile ürünü bir insan eylemi olması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Traditum, geçmişte var olmuş, gerçekleştirilmiş, inanılmış olan veya geçmişte gerçekleştirildiği, var olduğu ve inanıldığı kabul edilen unsurdur. 'Traditum'un çoğulu olan 'tradita', geçmişe ait olması nedeniyle kendisine karşı bağlılık gösterilen, gerçekleştirilmeleri veya

³⁵ The Social Science Encyclopedia, "modernity", ed. Adam Kuper and Jessica Kuper, Second ed. , Routledge, 2003.

³⁶ Mehmet Aysoy, *Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine*, Açık Kitaplar, İstanbul, 2003.

³⁷ Fernand Schwarz, *Kadim Bilgelik Yeniden Keşfi*, (çev.)Ayşe Meral Aslan, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 302.

³⁸ Shils, "Gelenek", s. 115.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

inanılmaları için makul mutlaklıklar olarak kabul edilmeleri gereken unsurlardır.³⁹ Yani gelenek, bir taraftan geçmişten aktarılan sosyal inanç ve pratikler bütününe ifade ederken diğer taraftan geçmişten gelmesi nedeniyle otorite olarak kabul edilmekte ve geçmişin deneyim ve bilgelik/hikmet (wisdom)ini de kapsamaktadır.⁴⁰ O, kendisine bağlılık ve itaat gerektiren bir yetki kaynağının güvenilirliğinin kesinliğini de ifade etmektedir.⁴¹ Ancak bu, geleneğin, alışkanlık (habit) ve âdet (costum) kelimeleri ile aynı anlama geldikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü âdet ve alışkanlık olarak yapılan bir davranış, düşünme ve derin bir tasavvurun etkili olmadığı davranıştır. Oysa 'gelenek' bir tercih durumunu ifade etmektedir, imkân dahilinde olan şeyler arasında yapılan bir tercih. Bu nedenle geleneğin dayandığı herhangi bir haklı neden, bir gerekçe, bir düşünce mutlaka vardır.⁴² Durkheim'ın yaptığı gelenek tanımı⁴³, âdet ve alışkanlık kapsamında bulunmakta, geleneğin ifade ettiği 'tercih durumunu göz ardı etmekte, bireyleri olduğu gibi aktarıcı, düşünmeden davranışta bulunan kimseler konumuna indirgemektedir. Oysa ki gelenek, nesilden nesile aktararak yaşamaya devam eden ve kendisine güvenilerek bağlılıkla itaat edilen sosyal inançlar ve pratikleri ifade etmektedir.

Ancak geleneğin nesilden nesile aktarılması, yaşamaya devam etmesi geçmişte, şimdide ve gelecekte değişimden bağımsız olmayı, ait olduğu zaman ve şartlardan bağımsız olmayı ifade etmemektedir. Gelenek, içinde yer aldığı zaman dilimi ve sosyal, fiziksel, ekonomik vs. şartlar çerçevesinde özgün bir kimlik kazanmaktadır. Geleneğin sahip olduğu bu potansiyel, bu çalışmada 'geleneğin yeniden üretimi' olarak nitelendirilmektedir. Şimdi de farklı boyutları ile geleneğin sahip olduğu bu potansiyel üzerinde durulacaktır:

1.2.2. Geleneğin Yeniden Üretimi

'Gelenek' kavramının ifade ettiği aktarma, eskiye ait birikimlerin basitçe, olduğu şekliyle bir kuşaktan diğerine iletilmesinden ibaret değildir. Bu aktarma, eskiye ait

³⁹ Shils, , "Gelenek", s. 110 - 111.

⁴⁰ "Tradition and Traditionalism", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (ed.) Edward Craig, London and New York-1998.

⁴¹ "Tradition", *Encyclopedia of Religion*, (ed.) Lindsay Jones, second ed., Thomson Gale, 2005.

⁴² Zygmunt Bauman, *In Search of Politics*, Polity Press, 2000, s. 132-133.

⁴³ "Geleneksel davranış, genellikle 'anlamli olarak' yönlendirilen bir etkinlik diye nitelenebilecek olan şeyin kesinlikle sınırında ve çoğu kez de bu sınırın dışında kalır. Gerçekten de geleneksel davranış, çoğu kez, alışılmış uyaranlar karşısında yine alışkanlık durumuna gelmiş, duygusuz, donuk ve hep önceden edinilmiş bir tutum doğrultusunda direten bir tepkide bulunma yolundan başka bir şey değildir." Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev.) Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara-1995, s. 45.

unsurların, yeni yaşam şartları ve düşünce biçimlerinde ortaya çıkan unsurlarla bir araya getirilerek, yeni olanı eski olana bir tür uyarlamayı, bütünleştirmeyi içermektedir. Yani önceden var olan, yeniden var edilme sürecine maruz kalmaktadır, böylece bir tür diyalektik gerçekleşmektedir. Bu noktada geleneğin iki boyutundan söz etmek mümkündür: Bir taraftan geçmişten âna aktarılan unsurlar muhafaza edilirken, diğer taraftan ortaya çıkan yeni sosyo-kültürel şartların etkisi sonucu ortaya çıkan değişim meydana gelmektedir. Geçmişten âna aktarılan unsurlar ile yeni şartların getirisi olan değişim arasında bir sentez yaratılmakta ve yeni bir oluşum meydana gelmektedir. Bu, geleneğin aktif bir forma sahip olması demektir.⁴⁴ Bu olguyu "geleneğin yeniden üretimi" olarak nitelendirmek mümkündür. Yani gelenek, geçmişten gelen unsurları muhafaza ve yeni olanı bunlara uyarlama boyutları vasıtasıyla yeniden üretilmekte, sabit, değişmez bir şekilde kalmamaktadır. Delanty'nin, modernliğin 'geleneksel sonrası/post-traditional' olarak nitelendirilmesinden yola çıkarak geleneği, yeniden canlandırılma ve yönlendirilme potansiyeline sahip olarak nitelendirmesi de bu noktada dikkate değerdir.⁴⁵ Schwarz'ın, geleneğin aktif bir forma sahip olduğu şeklindeki argümanı ile Delanty'nin geleneğin yeniden canlandırılma ve yönlendirilme potansiyeline sahip olduğu şeklindeki argümanı bu çalışmada, 'geleneğin yeniden üretimi' söyleminin dayandığı temel noktalardandır. Bu çalışmada, 'geleneğin yeniden üretimi' olgusu bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Bu çift boyutlu yeniden üretim sürecinde, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması, yani pratik yararının göz önünde bulundurulması da söz konusudur. Buna Hobsbawm'ın ifadesiyle "temayüller" adını verebiliriz. Geleneğin rutine dayalı yapısında temayüller, bir nevi gelenekten uzaklaşma gibi görünmektedir.⁴⁶ Halbuki pratik yararlar yapılan bu ilişkilendirme bir tür meşrulaştırma zemini oluşturarak temayüllerle gelenek arasında uzlaşma için zemin hazırlayarak 'yeni üretim süreci'nde etkin bir rol almaktadır. Ancak bu bütün, uygulamaların pratik yarar esas alınarak gerçekleştirildiği anlamına gelmez.

⁴⁴ Schwarz, *Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi*, s. 302-303.

⁴⁵ Gerard Delanty, *Modernity and Postmodernity*, Sage Publications, 2000, s. 42.

⁴⁶ Eric Hobsbawm-Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, (çev.) Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul-2005, s. 4-5.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

Geleneğin sahip olduğu değişim potansiyelinin aktif hale geldiği noktaya baktığımız zaman göreneklerle karşılaşırız. Toplumdaki herhangi bir uygulamanın düzenlilik olasılığı bulunması ve toplumdaki bireyler tarafından uygulanması durumunda 'görenek'ten söz etmek mümkündür.⁴⁷ Görenekler, bu noktada 'moda'yı da içermektedir. Çünkü 'moda'nın temel niteliği 'yeni olması'dır. Yeni olması nedeniyle uygulanmaya devam edilmesiyle moda, görenek haline gelmeye başlamaktadır. Bir taraftan yeni olan, daha düzenli bir uygulanma formu kazanırken, diğer taraftan eski ile uyumlu bir bütünleşme sürecine girmiştir. Yani görenekler, değişime engel değil, gerçekleşmesi istenen değişimin geleneklerle uyumlu olarak gerçekleşmesi noktasında etkin durumdadırlar. Bir nevi görenekler, gerçekleşmesi istenen değişime 'devamlılık' bahşetmektedir.⁴⁸ Yani görenekler bir taraftan değişim için imkan yaratırken diğer taraftan değişimi sınırlandırmaktadırlar. Böylece hem süreklilik hem de değişim aynı anda gerçekleşebilmektedir.

Gelenek, bir taraftan geçmişte kalanı âna taşıırken, diğer taraftan geleceği inşa etmektedir. Yani bir tür eklemlenme meydana gelmektedir. Geçmişin temelleri üzerinde gelecek oluşmakta, başka bir ifadeyle gelenek vasıtasıyla "yaşayanlar ölümlerinin ruhunda, ölümler de yaşayanların bedeninde yeniden hayat bulmaktadır."⁴⁹

Geleneğin içerdiği pratikleri gelenekle özdeşleştirmek, geleneği çok fazla sınırlandırma anlamına gelecektir. Çünkü sadece pratikler değil düşünme biçimleri de geleneğe ait unsurlardan ibarettirler. Gelenek, "yeniden hayata geçirmeye/yasalaştırmaya kılavuzluk eden model/tarz'dır." Bir nevi bu model/tarz geleneğin özünü ifade etmektedir. ⁵⁰ Bu çizgide bir yaklaşım bizi geleneği, değişime daha az açık olan "değerlerin, davranış kalıpları içindeki devamlılığı" şeklinde tanımlamaya ulaştırmaktadır.⁵¹ Burada dikkate değer olan nokta, değerler ve davranış kalıpları arasındaki doğrudan ve bağımlılık ifade eden ilişkidir. Yani gelenek, değerler ve pratiklerden oluşan bir bütünü ifade etmektedir.

Oluşturulan çerçeve doğrultusunda gelenek şu şekilde tanımlanabilir: Gelenek; bir toplumda gerçek ya da hayali geçmişle sürekliliği bulunan, deneyimin bir ürünü

⁴⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev.) Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-1999, s. 279.

⁴⁸ Hobsbawm -Ranger, *Geleneğin İcadı*, s. 3.

⁴⁹ Halis Çetin, "Ezelden Ebede Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek", s. 156.

⁵⁰ Shils, "Gelenek", s. 129.

⁵¹ "Kenan Gürsoy ile Değerlerin Muhafazası Üzerine" (Mülakat), *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Değişim: Niçin Nasıl Nereye?, yıl 1, sayı 4, Bahar, 2005, s. 162-163.

olması nedeniyle kendisine güvenilen, zaman içerisinde değişen şartlara uyum sağlayabilme kapasitesine sahip, bu kapasite sayesinde nesilden nesile aktararak varlığını devam ettiren, normlar, değerler, inançlar, semboller ve ritüellerle ilişkili pratikler bütünü ifade etmektedir.⁵² Bu bağlamda gelenek, yerel kültürel pratikleri ve toplumdaki değerler, semboller, inançlar, normlar ve ritüellerin bir bütün oluşturduğu, özgün bir örüntüyü ifade etmektedir.

1.3. Sekülerleşme

Batı Avrupa'da 'Aydınlanma' öncesi yaşanan gelişmelerle bireye, akla ve bilime merkezi bir rolün atfedilmesi gibi temel noktalar, 'din' fenomeninin sosyolojik olarak ele alınmasında bir tür milat olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu gelişmeler, kilisenin siyasi, ekonomik ve toplumsal konumu açısından bir dönüm noktası olmuştur. Artık kiliseye ve temsil ettiği role karşı farklı bir tutum sergilenmeye, kilisenin kutsalları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu tarihsel düzlemin yarattığı paradigmayı göz önünde bulundurmaksızın, sosyoloji biliminin 'din'e ilişkin yaklaşımı üzerinde durmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Sosyoloji literatüründe 'modernlik' kavramı üzerinde devam eden tartışmalar çerçevesinde modernlik-din ilişkisi üzerine farklı yaklaşımlar geliştirilerek 'sekülerleşme' teorilerini meydana getirmiştir.

1.3.1. Sekülerleşme Paradigmaları Çerçevesinde Din ve Modernlik

Sosyoloji biliminde dine karşı ortaya konulan temel yaklaşıma baktığımız zaman öncelikle "sekülerleşme" söylemi ile karşılaşmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen yaklaşımlar, 'modern toplumda dinin yeri' üzerine yapılan tartışmaları içermektedir.⁵³ Kavram, sosyal bilimlere uyarlanmadan önce de; 'bir dönemin ruhu', 'dış dünya', 'Tanrı'yla uyuşmayan bir hayat şekli', sivil hukukla kilise hukukunu, sivil mülkiyetle kilise mülkiyetini ayırt etmek üzere farklı anlamlarda kullanılmış ve bu farklı kullanımlar çerçevesinde sosyal bilimlere uyarlanmaya çalışılmıştır.⁵⁴ Sosyoloji

⁵² Marshall, "gelenek, gelenekler" maddesi, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev.) Osman Akinbay / Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999; Cevizci, "gelenek" maddesi, *Felsefe Sözlüğü*,; Ali Feyyar, *Toplum ve İnsan Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Değişim Yay., İstanbul, 2007; "Tradition and Traditionalism", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (ed.) Edward Craig, London and New York, 1998; "Tradition", *Encyclopedia of Religion*, (ed.) Lindsay Jones, second ed., Thomson Gale, 2005.

⁵³ *Encyclopedia of Religion and Society*, (ed.) Jr. William Swatos, "Modernism" erişim tarihi 10.02.2009) <http://hrr.hartsem.edu/ency/Modernism.htm>.

⁵⁴ William H. Swatos-Kevin J. Christiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 98-99.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

literatüründe her ne kadar kavram ilk olarak Max Weber tarafından kullanılmış⁵⁵ olsa da söylemin temellerini Aydınlanma dönemine kadar geriye götürmek mümkündür. Çünkü Comte, Weber, Marx gibi kurucu sosyologların dine karşı tutumları, Aydınlanma düşüncesinin temel unsurları olan akla, bilime ve insan merkezli yaklaşıma yapılan vurguyu yansıtmaktadır. Buna göre Comte, toplumun kendisi tarafından oluşturulacak bir insanlık dinini tanımlamaya çalışırken; Marx beklentisi içinde olduğu proleterya devrimi için engel niteliğinde olan bir din tanımlamasını gündeme getirmiştir. Ona göre din, bir tür 'afyon'dur. Weber ise, kutsaldan arınmakta olan bir dünyayı ifade etmek üzere "büyü bozumu" söylemini kullanmıştır. Ona göre sekülerleşme, 'eylemin rasyonelleştirilmesi süreci'ni⁵⁶ ifade etmektedir.

Kurucu sosyologlar tarafından geliştirilen bu yaklaşımlar, özellikle 1960'lı yıllara kadar sosyologların dine karşı tutumlarında temel belirleyicilerden biri olmaya devam etmiştir. Bu yıllara kadar, akıl, bilim ve insan merkezlilikle özdeşleştirilen 'modernlik', sosyal yapıda etkin hale geldikçe dinin gerileyeceği ve hatta tamamen ortadan kalkacağı öngörülerinde bulunulmuştur. Kurucu sosyologların takipçisi olarak aynı yönde görüşler ileri süren, görüşlerini çeşitli verilerle destekleme çabası içerisinde olan sosyologlar arasında özellikle Bryan Wilson, Steve Bruce ve Karel Dobbelaere gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bunlar, dinin hem kurumsal hem de bireysel boyutta gerileyeceği noktasında hemfikirdiler.

Ancak 1960'lı yıllara gelindiği zaman, klasik sekülerleşme paradigması⁵⁷ olarak nitelendirilen bu yaklaşımın eleştirilmesine ilişkin ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Hatta bu eleştiri 'sekülerleşme' kavramının sosyoloji literatüründen tamamen çıkarılmasını istemeye kadar gitmiştir. 1990'larda ise sekülerleşme teorisine karşı yapılan eleştirilerin netleşme eğilimi gösterdiği bir süreç başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise din-modernlik tartışmalarında eski paradigmanın eleştirileri net hatlarla ortaya konulmaya başlamıştır. Eski paradigmayı eleştiren sosyologlar arasında Grace Davie, Rodney Stark, Daniel Hervie-Leger ve K. Jeffrey Hadden gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Geliştirilen bu yeni yaklaşım, din ve modernlik ilişkisinin zıt kutuplu bir yaklaşımla ele alınmasını eleştirerek, 'toplumların modernleştikçe

⁵⁵ Swatos -Christiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", s. 96.

⁵⁶ Swatos -Christiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", s. 99.

⁵⁷ 'Paradigma' kavramı, Thomas Kuhn'un tanımladığı çerçevede kullanılmaktadır.

sekülerleşecekleri' öngörüsünü çeşitli verilerden yola çıkarak kabul edilemez olarak nitelendirmektedirler.

Eski paradigmayı reddederek geliştirilen yeni paradigma da eleştiriye maruz kalmıştır. Bu paradigmanın temel tezi ise, din ve modernitenin birbirleri ile etkileşim içerisinde olduklarıdır. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Marks Chaves, David Yamame, Conrad Oswald ve Jose Casanova gibi isimler bulunmaktadır. Böylece kurucu sosyologların temellerini attığı 'sekülerleşme' söylemi üç farklı paradigma kapsamında gündeme getirilmiştir.

1.3.1.1. Klasik Sekülerleşme Paradigması: Modernite-Din Karşıtlığı

Genel hatlarıyla klasik sekülerleşme tezi, modernleşmenin ilerlemesiyle birlikte dinin otoritesinin hem kurumsal hem de bireysel boyutta gerileyeceği ve en sonunda tamamen ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunmaktadır.⁵⁸ Batılı bilim adamlarının pekçoğunun sahip olduğu bu öngörünün kaynağı çoğu zaman ideolojik bakış açısı olmuştur.⁵⁹ Bunun yanı sıra, dinin gerilemesinde bilimin etkin bir faktör olacağı, sekülerleşmenin geri dönüşü olmayan bir süreç olduğu ve bu sürecin yalnızca Hıristiyanlık değil İslamiyet ve Yahudilik olmak üzere diğer dinleri de kapsayacağı şeklindeki öngörüler de klasik sekülerleşme tezinin iddiaları arasında bulunmaktadır.⁶⁰ Bu paradigmanın savunucuları hipotezlerini desteklemek amacıyla Batı Avrupa'da özellikle 'kiliselere devam' oranlarındaki düşüşler üzerinde durmaktadır. Çünkü Batı Avrupa'da yükselen modernleşme ile birlikte sekülerleşmenin göstergeleri olarak kabul edilen kilisenin öngördüğü dini inanç unsurlarını sorgulamaksızın kabul eden, din adamı olmak isteyen, cinsellik, evlilik ve çocuk sahibi olma konusunda dini prensipleri dikkate alan bireylerin sayısında dikkate değer bir azalmanın ön plana çıkması da sekülerizm savunucularının hipotezlerini güçlendirmiştir.⁶¹

Batı Avrupa'da meydana gelen gelişmeler İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın güneyindeki ülkeleri de etkilemiş, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkeler de kilise dini hızla gerilemiştir. Bu durum zamanla Doğu Avrupa'nın da aynı süreci

⁵⁸ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 646.

⁵⁹ Köse, *sekülerizm Sorgulanıyor*, s. 7.

⁶⁰ Rodney Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 36-41.

⁶¹ Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 21-22.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

yaşayacağına, seküler Avrupa'nın bir parçası haline geleceğine ilişkin beklentileri güçlendirmiştir.⁶² Bu beklentiler 1700'lü yıllarından başlarından itibaren öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, sekülerizmin savunucularından Thomas Woolston Hıristiyanlığın modernleşme karşısındaki mağlubiyetinin 1900 yılında tamamen gerçekleşeceğini iddia etmiştir. İlerleyen yıllarda August Comte modernleşme ile birlikte sosyal evrimin teolojik safhadan uzaklaşma şeklinde devam ettiğini ve sosyoloji biliminin dinin yerini alarak ahlaki yargıların temelini meydana getireceğini iddia etmiştir.⁶³ Comte gibi Frederich Engels, Max Müller, A.E. Crawley gibi isimler de 20. Yüzyılın başlarına kadar 'yakında' gerçekleşmesini bekledikleri sekülerleşmenin kehanetinde bulunmaya devam etmişlerdir.⁶⁴

Klasik sekülerleşme teorisyenleri, modernitenin din ile düşman olduğunu, toplumların modernleştikçe dinden uzaklaşacağını, bu gelişmenin iyi olacağını ve aynı çizgide devam edilmesi gerektiğini vurgulayarak ideolojik bir nitelikte iddialarını savunmuşlardır.⁶⁵ Bu durum pozitivistlik olan sadakatin bir yansımasından ibaretti.⁶⁶ Bu tutum sadece sosyoloji alanında değil 'Modernleşme Teorisi'nin etkisi altındaki antropoloji ve psikoloji gibi alanlarda da belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.⁶⁷

1.3.1.2. Yeni paradigma: Moderniteye Rağmen Varlığını Koruyan Din

Klasik sekülerleşme tezinin argümanlarının kabul edilemez olduğu iddiasıyla 2000'li yıllarda kesin hatlarla belirlenmiş yeni bir paradigma geliştirilmiştir. Bu paradigmaya göre, ABD'de hızla artış gösteren YDH (yeni dini hareketler), Rusya ve Japonya'da özellikle İslam dünyasında meydana gelen dinin yükselişi olguları klasik sekülerleşme paradigmasının iddiasını desteklememektedir; elde edilen veriler dinin insanlık için hâlâ vazgeçilmez bir unsur olduğunu, moderniteye rağmen varlığını korumaya devam ettiğini göstermektedir. Kurumsal dinde –özelde kiliseye devam durumu– meydana gelen gerileme, dinin gerilemesi olarak nitelendirilmemelidir.⁶⁸

Daha önce klasik sekülerleşme tezi savunucuları arasında bulunan, daha sonra yeni paradigma kapsamında yaklaşımlarını dile getiren Peter L. Berger, modernleşme

⁶² Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", s. 22.

⁶³ Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", s. 34.

⁶⁴ Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", s. 35.

⁶⁵ Peter Berger, "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 75.

⁶⁶ Jeffrey Hadden, "Sekülerizmden Dönüş", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 123.

⁶⁷ Hadden, "Sekülerizmden Dönüş", s. 124.

⁶⁸ Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, s. 8-9.

sürecinde kiliselere devam olgusundaki gerilemenin 'sekülerleşme' olarak nitelendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre yaşanan süreç dinin gerilemesi, yok olması değil; aksine kurumsal dinden bir tür uzaklaşma ile 'dinin yer değiştirmesi'dir.⁶⁹ Aynı noktayı vurgulayan Thomas Luckmann da, modern toplumda kurumsal boyutundaki gerilemeye paralel olarak bireysel boyutta yoğunlaşması olgusunu 'görünmeyen din' şeklinde nitelendirmiştir.⁷⁰ Bu paradigmanın önde gelen isimlerinden olan Grace Davie ise, 1945 sonrası Britanya örneği üzerinde durmakta ve kurumsal dinden uzaklaşma sürecini "ait olmadan inanma" şeklinde nitelendirerek, dinin sosyal hayattaki varlığının devam ettiğini vurgulamaktadır.⁷¹ Klasik sekülerleşme paradigmasının 'dinin gerileme/yok olma' ile karşı karşıya olduğu şeklindeki yaklaşımdan 'klasik sekülerleşme paradigması'nın eleştirisine geçilmesini Peter L. Berger 'Dinin krizinden sekülerizmin krizine' geçiş olarak nitelendirmektedir. Aynı şekilde klasik sekülerleşme paradigmasının artık öldüğünü vurgulayan Rodney Stark da, klasik sekülerleşme tezinin temel argümanları arasında bulunan 'Avrupa'nın modernleşme öncesi daha dindar olduğu' yönündeki yaklaşımı Ortaçağ Avrupa'sına ait çeşitli tarihi verilerden yola çıkarak eleştirmektedir.⁷²

Düşünceleri Yeni paradigma kapsamında değerlendirilebilecek olan Jeffrey Hadden klasik sekülerleşme teorisini belirli bir sistematiğe sahip olmadığı gerekçesiyle bir 'ideoloji' olarak nitelendirmektedir. Ayrıca o, kurumsal dinin gerilediği yerlerde yeni dini hareketlerin yükselişini ve reformların, devrimlerin yapıldığı toplumlarda din ile bu yapılanlar arasında gerilimin ortaya çıkmasını klasik sekülerleşme paradigmasını yanlışlayan olgular olarak değerlendirmektedir.⁷³

Klasik sekülerleşme paradigmasını ilk eleştiren isimlerden biri olan David Martin⁷⁴, Avrupa merkezli bir tutumla sekülerleşme paradigmasının ele alınması noktasına değinerek, Avrupa'nın dünyanın merkezi olmadığını, yapılması gerekenin belirli kültürel bölgelerin⁷⁵ kendi özgün nitelikleri de göz önünde bulundurularak ele

⁶⁹ Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", s. 22.

⁷⁰ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*, (çev.) Ali Coşkun / Fuat Aydın, Rağbet Yay., İstanbul-2003.

⁷¹ Grace Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Blackwell, Oxford-1999.

⁷² Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme".

⁷³ Hadden, "Sekülerizmden Dönüş", s. 125.

⁷⁴ David Martin, "Sekülerleşme Sorunu", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 189.

⁷⁵ Martin'e göre üç kültürel bölge bulunmaktadır: Kuzey Amerika, Latin Amerika ve İslamî Ortadoğu.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

alınması olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Martin'in bu yaklaşımı Avrupa-merkezli yaklaşımdan uzaklaşılması ve kültürel özgünlüğe dikkat çekmesi bakımından da dikkate değerdir.

Mark Jüergensmeyer, dinin gerilemesi veya yok olması öngörüsünü eleştirirken dinin bir tür milliyetçilik formunu aldığını vurgulayarak, 'dini milliyetçilik (religious nationalism)'in artık yadsınamaz bir olgu olduğunu dile getirmektedir.⁷⁷

Görüldüğü gibi yeni paradigma 'dinin modernleşme ile birlikte gerileyeceği ve tamamen yok olacağı' iddiasını şiddetle eleştirerek 'dinin diğer dönemlerde olduğu gibi modern dönemde de insanlık için vazgeçilmez bir unsur' olduğunu temel yaklaşım haline getirmiştir.

1.3.1.3. Eklektik Paradigma: Modernite-Din Sentezi

Daha önce ele aldığımız iki paradigma, din ve modernite ilişkisi yaklaşımları bakımından birbirine zıt kutupları ifade etmektedir. Geliştirilen üçüncü ve son paradigma ise geliştirdiği yaklaşımla bu zıt kutupluluğa son vererek bir sentez formu meydana getirmiştir. Buna göre modernite ve dinsel birliğe karşıt olgular değildir, ikisi aynı anda bir arada bulunabilmektedir. Bu bir aradalık ilişkisi, din ve modernite arasındaki etkileşimin varlığını temel almaktadır. 'Eklektik paradigma'⁷⁸ olarak da isimlendirilen bu paradigma yaklaşımlarını, Batı-dışı toplumlardaki modernleşme-din ilişkisi verilerini kullanarak desteklemektedir.

'Modernlik-din' ilişkisinin ele alınış tarzına bakıldığı zaman, 'gelenek' ile 'modernlik' arasında kurulan zıt kutuplu yaklaşımın bir benzeri ile burada da karşılaşılmaktadır. Gelenek-modernlik tartışması bağlamını hatırlayacak olursak; 'din' –özelde Hıristiyanlık üzerinde durulurken, daha sonra diğer dinler de bu kapsamda değerlendirilmiştir– 'gelenek' kapsamında ele alınarak 'modernlik'in zıddı bir fenomen haline getirilmişti. 'Modernlik-gelenek' ilişkisinin zıt kutuplu bir yaklaşımla ele alınmasını eleştiren Gusfield, Mataragnon'un 'modernlik-din' ilişkisi yaklaşımı için de model olmuştur. Mataragnon, modernlik-din ilişkisini ele alırken kutuplaşma değil etkileşim eksenli bir yaklaşım ortaya koymaktadır.⁷⁹ Yani o, bir tür 'klasik

⁷⁶ Martin, "Sekülerleşme Sorunu", s. 196-197.

⁷⁷ Mark Juergensmeyer, "Anti-Fundamentalizm", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Ufuk Kitapları, İstanbul-2002, s. 246.

⁷⁸ Mehmet Özay, *Sekülerleşme ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

⁷⁹ Rita H. Mataragnon, "Modernization and Religion: Must They Move in Different Direction?", *The Many Faces of Religion and Society*, (ed.) M. Darrol Bryant / Rita H. Mataragnon, A New Era Book, 1985.

sekülerleşme paradigması eleştirisi' yaparak, eklektik paradigma çizgisinde yer almaktadır. Mataragnon'un temel argümanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Gelişmekte olan toplumlar statik ve değişmeden kalan toplumlar olmadığı gibi her kültür sürekli bir değişme süreci içerisindedir. Aynı şekilde din de, zaman içerisinde ortaya çıkan farklı güçlerden etkilenmektedir. Bu anlamda modernlik de, dini ortadan kaldırmamakta, onun üzerinde etkili olmaktadır.

2. Geleneksel kültür kendi içerisinde tutarlı ve homojen bir yapıda olmadığı, çeşitli sosyal sınıflarda farklılıklar görüldüğü gibi, bir kültürdeki aynı dine mensup bireyler arasında da pratikler ve inançlar noktasında farklı varyasyonlara rastlamak mümkündür. İşte bu farklı varyasyonların bulunduğu nokta modernlik ile dinin bir arada bulunduğu noktayı temsil etmektedir.

3. Aynı zamanda pratikler ve inançlar noktasında farklı kültürel varyasyonlara rastlandığı gibi aynı dinin çatısı altında farklı marjinal gruplar da bulunmaktadır.

4. Eski gelenekler ile yeni olanların yer değiştirmesi değil, eski ile yeni bir arada olduğu gibi, din ile bilim de okullarda yan yana öğretilmektedir. Meydana gelen etkileşim sonucunda bir tür yayılma ve iç içe geçme söz konusu olmaktadır.

5. Geleneksel ve modern formlar daima çatışma halinde olmadığı gibi, modern formlarla din de çatışma halinde değildir. Bilakis, iletişim ve taşıtların modern formları dini aktivitelere katılmayı daha kolay hale getirmektedir.

6. Din ve modernlik karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan sistemler değildir. Bu yanlış yaklaşım, dine ekonomik gelişmeyi engelleyici olarak bakılmasından ve ekonomik gelişmemişlikten sorumlu tutulmasından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın sebebi ise, dinin geleneğin bir yansıması olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Mataragnon, bu noktada Hindistan'daki kast sistemine karşı takınılan abartılı tavrı örnek göstererek iş gücündeki uzmanlaşmanın ve kast içerisindeki hareketliliğin gelişmeyi hızlandırıcı olarak nitelendirildiğini dile getirmektedir.

7. Modernleşme süreci gelenekleri zayıflatmamaktadır. Aksine, modernleşmiş yapılar –örneğin yaygın medya- toplumda kabul gören, yaygın olan herhangi bir değeri daha güçlü ve daha yaygın bir hale getirebilmektedir.

Mataragnon'un 1985 yılında yayınlanan bu makalesi, 'eklektik paradigma'nın daha 1980'li yıllarda söylemleştirilmeye başladığını göstermektedir. Dolayısıyla iddia

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

edilenin aksine modernleşme-din ilişkisinin etkileşim eksenli olarak ele alınmaya başlaması henüz 2000'li yıllara gelinmeden önce gerçekleşmiştir.

Sekülerleşme paradigmalarında gelinen son noktaya bakıldığı zaman, artık dinin varlığını devam ettirip ettiremeyeceğine ilişkin tartışmalar yerini, 'dinin varlığına devam ederken sosyal, siyasal, ekonomik vs. diğer süreçlerle girdiği etkileşimde ortaya çıkan yeni formların niteliği' üzerindeki tartışmalara bırakmıştır. Örneğin Repstad, din sosyolojisinde artık bir paradigma değişiminin olduğunu ve bu yeni paradigmanın din ile çoğulculuk arasında bir zıtlığın varlığından söz etmediğini, aksine çoğulculuk ve dini gelişmeyi merkeze aldığını dile getirmektedir.⁸⁰ Sekülerleşme tartışmalarının ilk ortaya çıktığı dönemde eski paradigma çerçevesinde görüşler ileri süren Peter Berger de, son çalışmalarında yeni paradigma doğrultusunda bir yaklaşım geliştirmiştir. O, ne dinin ne de seküleritenin mutlak bir zaferinin şimdilik mümkün gözükmediğini, din ve seküleritenin çoğulcu "pazar" şartlarında birlikte var olmaya devam edeceklerini dile getirmektedir.⁸¹ Benzer şekilde Oswalt, dini kurumların da diğer seküler kurumlar gibi görevler yerine getirdiğini vurgulayarak, bu noktadan sonra yapılması gereken şeyin din, sekülerleşme ve kültürel formların, karşılıklı etkileşim çerçevesinde aynı düzlemde ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre din, kültürel dokuya yayılmış bir formda yaşamaya devam etmektedir.⁸²

Din ile sosyal, ekonomik, siyasî vb. diğer unsurlar arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan yeni formlar bizi, din olgusundaki değişim gerçeğine götürmektedir. Bu noktada Swatos ve Christiano'nun yaklaşımları dikkate değerdir. Onlara göre , sekülerleşme teorisi, dinin sabit, değişmeyen bir şey olduğu temeli üzerinde yükselmektedir. Bu nedenle din sosyologları, dinin anlamlandırma ve kırılabilirlik boyutlarını göz ardı etmektedirler. Oysa dinler, maddi kültür, sosyal yapı, kültürel sistemler ve bireylerle sürekli ilişki içindedirler. Bu anlamda dinin kavramları da değişime açık bir yapıya sahiptir ve dinin değişken bir unsur olarak alınması zorunludur.⁸³

⁸⁰ Pal Repstad, "Introduction: A Paradigm Shift in the Sociology of Religion", *Religion and Modernity*, (ed.) Pal Repstad, Scandinavian University Press, 1996, s. 1.

⁸¹ Berger, "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", s. 92.

⁸² Conrad Oswalt, *Seküler Çan Kuleleri, Laik Ama Kutsal*, (der.) Ali Köse, Etkileşim Yay., İstanbul-2006, s. 47, 55.

⁸³ Swatos-Christiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni ", s. 115.

Bu veriler, modernleşme ile birlikte dinin hâlâ aktif bir şekilde hayatta olduğunu, toplumun sosyal, siyasal, ekonomik vs. boyutları ile etkileşim halinde olduğunu, böylece bir taraftan dinin bizzat kendisinin sürekli bir değişim süreci içinde olduğunu diğer taraftan geleneğin yeniden üretimi sürecinde aktif bir unsur olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Modernleşme Kuramı'nın, Aydınlanma sonrası Avrupa'nın içerisinde bulunduğu yeni durumu anlamlandırma ve ortaya çıkan sorunları çözme çabası 'geçmişten/gelenekten kaçış', 'geçmiş/geleneği kötüleme' ve 'modern olanı/yeni olanı yüceltme' şeklinde sonuç vermiştir. Ancak elde edilen bu sonucun sosyal gerçekliklerle uyumlu olmadığı, mevcut sorunların çözümü için bir alternatif niteliğinde olmadığı zamanla ortaya çıkmıştır. Öncelikle sosyal gerçekliğin doğası, süreklilik eksenli olması böyle bir yaklaşımı reddetmektedir. İnsanlık ve kültür tarihi için tamamen boş bir sayfadan ve bu sayfanın geçmişten arındırılarak yazılmasından söz etmek mümkün değildir.

Bilimsel yaklaşımlarda 'Modern' olanın ne olduğu konusundaki kanaatler dahi ortak değildir. Böyle bir durumda 'Modern' karşısında ötekileştirilen, yok sayılmaya çalışılan bir 'gelenek' olgusundan bahsedilemez. Bu durum ne Modernliğin öncüsü olarak kabul edilen Batı Avrupa Toplumları ne de 'Modern Kimliğin' taşıyıcı prototipi olduğu iddia edilen Amerikan toplumunda bu zıt kutuplu yaklaşıma ilişkin sosyal gerçekliklerle karşılaşmamaktadır. Toplamların içerisinde bulunduğu sosyo-kültürel tarihi süreç, doğasındaki devamlılık ve eklemlenmeyle sürekli karşımıza çıkmaktadır. Bu öyle bir sürekliliktir ki, hem maddi kültür hem de manevi kültür içerisinde devam eden bir akışa sahiptir. Bu nedenle gelenek; bir toplumda gerçek ya da hayali geçmişle sürekliliği bulunan, deneyimin bir ürünü olması nedeniyle kendisine güvenilen, zaman içerisinde değişen şartlara uyum sağlayabilme kapasitesine sahip, bu kapasite sayesinde nesilden nesile aktararak varlığını devam ettiren, normlar, değerler, inançlar, semboller ve ritüellerle ilişkili pratikler bütünü şeklinde tanımlanabilir. Bu pratikler bütünü toplumların sahip olduğu kimliğe ilişkin karakteristiği meydana getiren yerel kültürel pratikleri ve toplumdaki değerler, semboller, inançlar, normlar ve ritüellerin bir bütün oluşturduğu, özgün bir örüntüyü

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ: BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

ifade etmektedir. Bu örüntü tarihi ve sosyal süreçlerde kendini yeniden üreterek varlığını devam ettirmektedir.

Modernleşme Kuramı, 'gelenek'in içerisine dahil ettiği 'din' olgusunu da ötekileştirerek tarih sahnesinden silinmeye mahkum etmeye kalkışmıştır. Bu girişim bilim dünyasında 'sekülerleşme tartışmaları' şeklinde somutlaşmıştır. Dinden arındırılmış bir dünya beklentisi maalesef hüsrarla sonuçlanmıştır. Din, hem tartışmaların alevlendiği dönemde hem de sonrasında toplumlara renk vermeye, farklı biçimler ve fonksiyonlarla yaşamaya devam etmiştir. Son birkaç yıldan bu yana yaşanan uluslararası ve siyasi gelişmeler Modernleşme Kuramı'nın dine dair tutumunu daha keskin hatlarla yanlışlamaya devam etmektedir. Öyle ki din Amerika, Avrupa ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerde, siyasi süreçlerin biçimlenmesinde etkili bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçler bağlamında kendini yenileyen, süreklilik kabiliyetine sahip olan 'gelenek'le birlikte din de kendini yenilemeye, yeniden üretilmeye devam etmektedir. İçerisinde bulunduğumuz sosyal gerçeklik söz konusu yeniden üretimin oluşturduğu kompozisyonun ta kendisidir.

Kaynakça

Aysoy, Mehmet. *Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine*, İstanbul: Açık Kitaplar, 2003.

Bauman, Zygmunt. *In Search of Politics*, Polity Press, 2000.

Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*, (çev.) İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2003.

Bendix, Reinhard. "Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 9, No. 3, (Apr., 1967), Cambridge University Press, pp. 292-346. <http://www.jstor.org/stable/177869> (ulaşım 17/12/2008).

Berger, Peter / Brigitte Berger. *Sociology: A Biographical Approach*, Penguin Books, 1981, s. 27.

Berger, Peter L. "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, , 2002.

Berger, Peter L. "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay., 1999.

Çetin, Halis. "Ezelden Ebede Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu Gelenek, Yıl 1, Sayı 3, Kış 2005.

Davie, Grace. *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Oxford: Blackwell, 1999.

Eisenstadt, S.N. "Multiple Modernities", *Daedalus*, Winter, 2000.

Eisenstadt, S.N. *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, (çev.) Ufuk Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yay., 2007.

Feyyar, Ali. *Toplum ve İnsan Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Değişim Yay., 2007.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*, (çev.) Ersin Kuşdil, 2. baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1998.

Göle, Nilüfer. "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yay., 2002.

Gusfield, Joseph R. "Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite", (çev.) Bilal Canatan, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu Gelenek, Yıl 1, Sayı 3, Kış 2005.

Hadden, Jeffrey. "Sekülerizmden Dönüş", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Hobsbawm, Eric / Terence Ranger. *Geleneğin İcadı*, (çev.) Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

Juergensmeyer, Mark. "Anti-Fundamentalizm", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*, (çev.) Ali Coşkun-Fuat Aydın, İstanbul: Rağbet Yay., 2003.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev.) Osman Akınbay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1999.

Martin, David. "Sekülerleşme Sorunu", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Mataragnon, Rita H. "Modernization and Religion: Must They Move in Different Direction?", *The Many Faces of Religion and Society*, (ed.) M. Darrol Bryant-Rita H. Mataragnon, A New Era Book, 1985.

Oswalt, Conrad. *Seküler Çan Kuleleri, Laik Ama Kutsal*, (der.) Ali Köse, İstanbul: Etkileşim Yay., 2006.

Özay, Mehmet. *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Özdalga, Elisabeth. *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu: Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, (çev.) Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.

Poole, Roos. *Ahlâk ve Modernlik*, (çev.) Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1993.

Repstad, Pal. "Introduction: A Paradigm Shift in the Sociology of Religion", *Religion and Modernity*, (ed.) Pal Repstad, Scandinavian University Press, 1996.

Schwarz, Fernand. *Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi*, (çev.) Ayşe Meral Aslan, İstanbul: İnsan Yay., 1997.

Seyyar, Ali. *Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Değişim Yay., 2007.

MODERNLİK, GELENEK VE DİN İLİŞKİSİ:
BİR MODERNLEŞME KURAMI ELEŞTİRİSİ

Shils, Edward. "Gelenek", (çev.) Hüsametdin Arslan, Modernliğin Gölgesinde: Gelenek, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 7, Sayı 25, Ankara, 2003.

Stark, Rodney. "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", (der. ve çev.) Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Swatos, William H. / Kevin J. Christiano. "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (der. ve çev.) Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*, (çev.) Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2004.

Wagner, Peter. *Modernliğin Sosyolojisi*, (çev.) Mehmet Küçük, İstanbul: Doruk Yayıncılık, , 2003.

Ward, Robert E.-Dankwart A. Rustow (ed.). *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, 1968.

Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev.) Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, , 1995.

"Tradition", *Encyclopedia of Religion*, (ed.) Lindsay Jones, 2 baskı, Thomson Gale, 2005.

"Tradition and Traditionalism", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (ed.) Edward Craig, London and New York, 1998.

"Modernism", *Encyclopedia of Religion and Society*, (ed.) Jr. William Swatos, erişim tarihi 10.02.2009) <http://hrr.hartsem.edu/ency/Modernism.htm>.

"Modernity", *The Social Science Encyclopedia*, (ed.) Adam Kuper and Jessica Kuper, 2. Baskı, Routledge, 2003.

"Social modernization", *Encyclopedia of Sociology*, The Dushing Publishing Group, 2 Baskı, 1974.

"Kenan Gürsoy ile Değerlerin Muhafazası Üzerine" (Mülakat), *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Değişim: Niçin Nasıl Nereye?, Yıl 1, Sayı 4, Bahar, 2005.